
Boekbesprekingen

P.A. Schat en J.G. Groenendijk: **Macht en ruimte. Een grootwinkelbedrijf in gevecht met twee gemeenten**, Haarlem, Romen, 1982, 144 blz.

De auteurs vragen zich af waarom in Nederland slechts één 'hyperstore' is gevestigd en waarom deze nu juist in de gemeente Muiden tot stand is gekomen (Maxis-Muiden). Om deze vraag te kunnen beantwoorden gaan de auteurs allereerst in op de ontwikkelingen in de ruimtelijke detailhandelsstructuur in binnen- en buitenland. Zij laten zien waarom het niet uit economische overwegingen valt te verklaren waarom het in Nederland bij één 'hyperstore' is gebleven. Van gebrek aan belangstelling van de zijde van het bedrijfsleven – i.c. het Bijenkorfconcern – was immers geen sprake. Volgens Schat en Groenendijk moet de verklaring gezocht worden in politieke factoren, en wel in het ruimtelijke orderingsbeleid van de verschillende overheden. Aangezien de verantwoordelijkheid voor vaststelling en uitvoering van bestemmingsplannen primair bij gemeenten ligt, zijn de auteurs voor de beantwoording van het tweede deel van hun vraag nagegaan hoe de gemeentebesturen van Muiden en Nijmegen reageerden op pogingen van het Bijenkorfconcern om in hun gemeente te komen tot een Maxisvestiging. Een van de pogingen slaagde (Muiden), de andere mislukte.

In de analyse van deze twee gevallen staan drie begrippen centraal. Om aan te kunnen geven welke belangen vooral geschaad worden en van welke actoren verwacht mag worden dat zij de uitkomst zullen willen beïnvloeden, maken de auteurs gebruik van het begrip 'externe effecten'. Het gedrag van het gemeentebestuur wordt beschreven aan de hand van de begrippen 'doeleinden' en 'machtsbases'. Na zorgvuldig en kundig uitgevoerde gevalsbeschrijvingen, waarbij ook veel informatie over met name juridische kwesties wordt verschaft, concluderen Schat en Groenendijk dat de verschillen in afloop van de vestitingsaanvraag in beide gemeenten inderdaad verklaard kunnen worden door verschillen in doeleinden en machtsbases van beide gemeentebesturen. Het boek wordt afgesloten met een beschrijving van de ontwikkeling van het beleid van de hogere overheden inzake perifere detailhandelsvestigingen en van de wijzigingen in het beleid van het Bijenkorfconcern.

Schat en Groenendijk zijn er in geslaagd een boeiende, informatieve en gedegen studie te schrijven. Vooral het plaatsen van de Nederlandse ontwikkelingen in internationaal perspectief en hun zorgvuldig gedocumenteerde gevalsstudies verdienen veel waardering. Wel zijn er enkele vraagtekens te plaatsen bij hun onderzoeksmodel en bij de interpretatie van hun gegeven. In de eerste plaats lijkt me de wijze waarop de doeleinden van het gemeentebestuur worden vastgesteld minder gelukkig. De auteurs leiden de doeleinden af uit de aard van de activiteiten die binnen het gemeentelijk territorium worden uitgeoefend. 'De overheden en politici behartigen primair de belangen

van de dragers van de activiteiten, die in hun gemeente het belangrijkste zijn' (p. 34). Afgezien van de vaagheid van deze uitspraak (wat is belangrijk?), lijkt me ook de algemene geldigheid ervan twijfelachtig. In deze visie verdedigt het lokale bestuur slechts bestaande belangen en is er dus geen plaats voor vernieuwing. Bovendien wordt miskend dat het bestuur een zekere mate van 'autonomie' heeft tegenover de verschillende lokale deelbelangen. In de opvattingen van de auteurs is het kennelijk niet mogelijk dat de burgemeester van Muiden door het toestaan van de Maxisvestiging (een vernieuwing waarbij lokale belangen worden geschaad) streefde naar een versterking van de (machts) positie van de eigen gemeente ten opzichte van de omringende gemeenten. De auteurs zien de positie van het gemeentebestuur als te statisch.

Bij de interpretatie van hun gegevens kennen de auteurs veel betekenis toe aan de verschillen in machtsbases (als verschillen in formele gezagsstructuur en in informatie- en communicatiestructuur) tussen beide gemeenten, maar zijn deze verschillen op zich zelf wel zo belangrijk? Niet alleen of in de eerste plaats zijn verschillen in machtsbases van belang (waarbij men zich af kan vragen of de door de auteurs onderscheiden machtsbases wel zo'n grote rol spelen), maar van meer belang is de vraag hoe bestaande machtsbases worden *gebruikt* en welk gebruik de tegenpartij van zijn machtsbases maakt. De vraag hoe machtsbases worden gebruikt kan echter niet los gezien worden van de doeleinden die men nastreeft. Het zijn dan ook de verschillen in doeleinden die primair het verschil in gebruik van machtsbases verklaren. Tenslotte zou ik meer dan de auteurs nadruk willen leggen op de tijdsfactor (p. 106). Toen de vestigingsaanvraag in Nijmegen speelde, was het landelijk beleid aanzienlijk meer uitgekristalliseerd en kon men over meer jurisprudentie beschikken. Juist de wijzigingen in de jurisprudentie verzwakten de positie van de tegenpartij (het Bijenkorfconcern) aanzienlijk, mede waardoor het verzet van het Nijmeegse gemeentebestuur tegen de komst van een Maxis-vestiging succesvol kon worden afgesloten.

H. van Goor

George A. Hollary, Jr.: **A Research Odyssey: Developing and Testing a Community Theorie**, New Brunswick and London, Transaction Books, 1982, 253 blz.

Hillary heeft in deze bundel acht artikelen bijeengebracht die hij in de afgelopen dertig jaar heeft gepubliceerd over het thema 'community' (gepubliceerd in 1955), zijn kritiek op 'community'-kernmerken (1959), de artikelen over 'the folk village' (1961), over dorpen, steden en 'total institutions' (1963), over het klooster (1969) en drie over het verband tussen type sociale organisatie en vrijheid en liefde (1971, 1977 en 1978). De artikelen worden voorafgegaan door speciaal voor dit boek geschreven commentaren, waarin Hillary ingaat op de ontstaansgeschiedenis van de artikelen, de behandelde onderwerpen, de successen en mislukkingen en het onderling verband tussen de artikelen in één langdurig en grillig verlopen 'onderzoeksproject': de ontwikkeling en toetsing van een theorie over 'community'. In deze zin is het boek inderdaad een 'research Odyssey'. Een Inleiding waarin Hillary zijn doelstellingen formuleert en een Nawoord waarin de sociale context – personen, gebeurtenissen en instellingen – van het onderzoeksproject wordt beschreven, completeren het boek.

Hillary heeft met dit boek willen beschrijven hoe een onderzoeksproject feitelijk verloopt. Hij laat zien hoe zijn eerste pogingen om greep te krijgen op het begrip 'community' via het vergelijken van – 94 – definities op niets uitloopt. Vervolgens probeert hij door vergelijking van bestaande case-studies op inductieve wijze typolo-

gieën op te stellen. Deze strategie blijkt meer succes te hebben. Het resultaat is een theorie of misschien beter gezegd een taxonomie van menselijke samenlevingsvormen, culminerend in zijn boek *Communal Organizations: A Study of Local Societies* (1968). De volgende stap is de toetsing van de ontwikkelde theorie op andere samenlevingsvormen zoals onder meer het klooster en de commune. Niet alleen verschuift de aandacht naar andere samenlevingsvormen, in deze fase start ook het onderzoek naar de samenhang tussen type sociale organisatie en vrijheid en liefde.

Globaal genomen kunnen we stellen dat Hillary in zijn opzet is geslaagd. Op openhartige wijze worden het hoe en waarom van het onderzoek uit de doeken gedaan. Uiteenlopende factoren als al dan niet afgewezen onderzoeksvorstellen en studiebeurzen, ontwikkelingen in de sociologische theorie, zijn bekering tot het Christendom en de samenwerking met anderen passeren de revue. Wel is de behandeling van deze factoren vaak weinig diepgaand en soms wat breedsprakig.

Boeiend en interessant is vooral de weergave van het moeizame proces uit de beginjaren om empirisch gefundeerde, inductieve typologieën te ontwikkelen en van de bescheiden, soms triviaal aandoende – maar daarom nog niet onbelangrijke – resultaten. Hillary komt hieruit te voorschijn als een onderzoeker met een grote voorliefde voor classificatie en typologieën. Zelf zegt hij hierover: ‘...I loved to catalogue and pigeon-hole...’ (p. 94; vgl. ook p. 173 en p. 209). Niet alleen de mogelijkheden, maar ook de beperkingen van typologische procedures komen uit dit boek scherp naar voren. Hillary zocht naar kenmerken die alle onderzochte gevallen van een bepaald type organisatievorm gemeenschappelijk hadden. Aangezien deze statische kenmerken altijd optreden, valt niets te zeggen over de betekenis van de afzonderlijke kenmerken, hun onderlinge samenhang en over ontwikkelingen in de tijd. Ook valt op dat in de latere artikelen de onderzochte organisatievormen niet altijd even nauwkeurig getypeerd worden als in de beginperiode en dat ten dele andere dimensies worden geïntroduceerd. De samenhang tussen de onderscheiden typen organisatievormen blijft daardoor vaag; ook lijkt me de algemene geldigheid van de conclusie uit de laatste hoofdstukken – dat ‘community’-achtige organisatievormen de vrijheid meer bevorderen dan formele organisaties – aanvechtbaar. Het boek is met name interessant voor degenen die belang stellen in theorieën over ‘community’, in de alledaagse praktijk van het onderzoek of in typologische procedures.

H. van Goor

M.A.J.M. Matthijssen: **Sociale competentie**, Deventer, Van Loghum Slaterus, 1981.

Oraties krijgen in sociaalwetenschappelijke tijdschriften ten onrechte weinig aandacht. Zij zijn echter een soort visitekaartje waarin de hoogleraar in kwestie een visie op zijn vakgebied geeft. Een visie die verregaande consequenties kan hebben voor de vakbroeders en -zusters in de eigen of aangrenzende disciplines. Ik meen dat de visie in de oratie van Dr. Matthijssen, hoogleraar in de sociale en institutionele pedagogiek, om die reden aandacht verdient. Matthijssen geeft een schets van ontstaan, praktijk en taken van de sociale pedagogiek en verdedigt het bestaansrecht van deze specialisatie. De ‘institutionele’ pedagogiek – een overbodige toevoeging, al het ‘institutionele’ is immers sociaal – komt niet ter sprake. De sociale pedagogiek ontstond als antwoord op de sociale nood van de arbeidersklasse en sociaal pedagogen moesten hulp bieden aan de verwaarloosde arbeidersjeugd en een op solidariteit gebaseerde volksgemeenschap zien te herstellen. Sociaal pedagogen waren werkzaam in de reclassering, de jeugdzorg

en de jeugdbeweging. Wetenschappelijk gezien werd de sociale pedagogiek lange tijd overheerst door de idealistische wijsbegeerte, maar vanaf 1970 ontwikkelden zich drie stromingen: het kritisch rationalisme, de kritische theorie en het neo-marxisme. Matthijssen acht zich het meest verwant met de kritische theorie, maar meent dat de nadruk op het individu in die stroming vervangen moet worden door een nadruk op relaties, met interactie als basisbegrip en regels als object van analyse. Matthijssen onderscheidt in navolging van Habermas een technische en praktische of sociale rationaliteit, de eerste betreft 'een betere organisatie van de maatschappelijke productie' en de tweede 'de sociale integratie van de maatschappij'. De moderne maatschappijen zouden volgens Matthijssen vooral gekenmerkt zijn door een verbetering van de technische rationaliteit en niet door een toename van de sociale rationaliteit. Matthijssen pleit voor een versterking van de sociale rationalisering, hetgeen neerkomt op 'de ontwikkeling van leerprocessen, die de sociale of communicatieve competentie vergroten'. Daarna vervolgt Matthijssen zijn betoog met opmerkingen over de taakstelling en taakgebieden van de sociale pedagogiek. Het is moeilijk om waardering uit te spreken of kritiek uit te oefenen op het gedeelte van de oratie dat op Habermas is gebaseerd. Het betoog is daar zeer vaag en gespeend van concrete voorbeelden. Ik heb mij althans geen enkele voorstelling kunnen maken van wat sociale competentie nu eigenlijk is. Kritiek is echter wel mogelijk op het gedeelte over de taak voor de sociale pedagogiek, zoals Matthijssen die ziet.

Matthijssen meent dat de sociale pedagogiek verklaringen moet geven voor de oorzaken van de jeugd in 'probleemsituaties' en dat zij de jeugd in die situatie hulp moet verlenen. Dat laatste moet dan niet meer alleen gebeuren in de vorm van 'symptombestrijding', maar 'ook en vooral in het wegnemen van de oorzaken van probleemsituaties'. Ik vraag me naar aanleiding hiervan af welke rol de sociaal pedagoog zal spelen in een kwestie als de jeugdwerkloosheid. Als de sociaal pedagoog geacht wordt de oorzaken van de jeugdwerkloosheid te verklaren, dan betreedt hij terreinen waarop andere wetenschapsbeoefenaren werkzaam zijn, zoals economen en politicologen. Kunnen sociaal pedagogen deze terreinen op wetenschappelijke gronden claimen? Voorziet hun opleiding in de vaardigheden om op deze gebieden een zinvolle bijdrage te leveren? Eigenlijk ligt het meer voor de hand om samenwerking met andere disciplines te zoeken, maar Matthijssen rept daar met geen woord over. Integendeel, hij scherpt de grenzen aan met twee criteria: (1) de sociale pedagogiek is een handelingswetenschap en (2) zij heeft een bepaald object. Zij is een handelingswetenschap, want zij houdt zich bezig met 'intentionele verandering' en 'het ontwerpen van praktijk'. Daarin onderscheidt de sociale pedagogiek zich volgens Matthijssen van de sociologie en de politicologie. Volgens mij doet deze afbakening geen recht aan hetgeen sociologen sinds de dagen van August Comte doen. De geschiedenis van de sociologie kan alleen geschreven worden als men rekening houdt met de behoefte van sociologen om 'intentionele verandering' van de maatschappij teweeg te willen brengen. Het tweede kenmerk is het karakter van de sociale pedagogiek als een wetenschap waarvan het object de pedagogische praktijk is en wel in die situaties 'waarin een verdichting optreedt van praktische leerprocessen in sociale competentie' en dat is, zo verneemt de lezer, vooral de adolescentie. Ook hier kan men zich af vragen waarin het werk van sociaal pedagogen nu eigenlijk verschilt van dat van andere beoefenaren van de sociale wetenschappen die zich met adolescenten bezighouden. Matthijssen geeft toe dat de verschillen maar betrekkelijk zijn en dat blijkt duidelijk uit de literatuur die in de oratie geciteerd wordt, want die bestaat voor de helft uit het werk van sociologen.

Het mislukken van de afbakeningspogingen van Matthijssen ondergraft volgens

mij het bestaansrecht van de sociale pedagogiek als zelfstandige discipline. Het betoog over de taakstelling doet geforceerd aan, temeer als men bedenkt dat Matthijssen elders een voorkeur heeft uitgesproken voor integratie van vakken in het voortgezet onderwijs. Waarom moet die integratie voor de poorten van de Alma Mater halthouden? Deze tegenstrijdigheid en geforceerde afbakening geven de oratie een legitimerend karakter: de bestaande versnippering van sociaal wetenschappelijke disciplines blijft gehandhaafd, hoewel er geen deugdelijke argumenten voor zijn.

Henk Tromp

Pierre Bourdieu, **La distinction. Critique sociale du jugement.** Paris (Editions de Minuit) 1979. 670 p.

Toen Marcel Mauss in zijn *Essai sur le don* (1925) het verschijnsel van de gift besprak, reserveerde hij daarvoor de term 'fait social total'. Het geven, ontvangen en teruggeven vormt een kringloop die tegelijkertijd economisch, juridisch en symbolisch is, omdat niet alleen goederen worden uitgewisseld, maar ook vrouwen, kinderen en symbolische handelingen, zoals begroetingen en betuigingen van aanhankelijkheid. Iets soortgelijks geldt voor het verschijnsel van de 'smaak', dat door Bourdieu in *La distinction* aan een verstrekkende analyse wordt onderworpen. De smaak zou ook beschouwd kunnen worden als een 'fait social total', zeker gezien de manier waarop Bourdieu zijn onderwerp behandelt. Uit *La distinction* blijkt bij voorbeeld dat een voorkeur voor Goya, met een grote mate van waarschijnlijkheid samengaat met een voorkeur voor fietsvakanties, linkse politieke partijen, het lezen van Kafka, het eten van salades en het bezoeken van avant-garde toneel. En met een vergelijkbare waarschijnlijkheid geldt dat Goyaliefhebbers zelden cocktailparties bezoeken, lid zijn van een tennisclub of de Figaro lezen. De smaak die hier in het geding is vertoont een systematiek, die volgens Bourdieu samenhangt met de sociale positie en de belangen van de groep in kwestie. *La distinction* gaat over smaak en dus over het populaire dictum dat smaken verschillen. In één abstracte zin samengevat zou je kunnen zeggen dat Bourdieu analyseert op welke wijze classificatiesystemen ('smaak') samenhangen met de bestaansvoorwaarden van sociale groepen, zoals deze vorm krijgen in levensstijlen, die overeenkomen met de deling in, en de strijd tussen maatschappelijke klassen. Het resultaat daarvan is een 'critique sociale du jugement', die het meest venijnig wordt als het gaat om de kunst, omdat de kunst het terrein bij uitstek is van een 'dénégation' (een Frans equivalent voor Freuds Verneinung) van het sociale. Een sociologisch démasquée der schoonheid zou je dus kunnen zeggen, dat eindigt met een post scriptum onder de titel: 'Éléments pour une critique 'vulgaire' des critiques 'pures''.

Pierre Bourdieu (1930) was tot voor kort vooral bekend onder specialisten. Antropologen kenden zijn studies over Algerije, onderwijssociologen *Les héritiers* en *La reproduction*, en kunstsociologen zijn studies over de fotografie, *Un art moyen*, en over museumbezoek, *L'amour de l'art*. In een tijdbestek van anderhalf jaar voegde hij daar drie boeken aan toe die alle een algemener karakter hebben. Eind 1979 verscheen *La distinction*, een ambitieuze synthese van veel van zijn vroegere werk, in 1980 verscheen een theoretische verantwoording in *Le sens pratique* en begin 1981 een bundeling van lezingen en interviews voor niet-specialisten *Questions de sociologie*. Bourdieu is directeur d'études aan de Ecole des Hautes Etudes et Sciences Sociales en recentelijk viel hem de hoogste eer ten deel: een benoeming aan het Collège de France.

Het materiaal dat Bourdieu heeft gebruikt om de wereld van de smaak in kaart te brengen is hoofdzakelijk van statistische aard. Uit een enorme hoeveelheid enquêtes blijkt dat de waardering voor bepaalde zaken ongelijk verdeeld is over de verschillende sociale groepen. De kans dat clavecimbelmuziek gewaardeerd wordt, is in de lagere sociale groepen minimaal en is vrijwel beperkt tot de hogere klassen. Rhapsody in blue echter is een typische middenklasse voorkeur (m.n. technici). Op de zelfde manier heeft Bourdieu voorkeur (en afkeur) in zaken als kleding, voeding, schilderkunst, politiek, woninginrichting en sport vergeleken, om tot de conclusie te komen dat er een sterke correlatie bestaat tussen smaak en sociale positie. Deze sociale posities hebben een plaats in de 'sociale ruimte' die is ingedeeld naar twee hoofddimensies: kapitaalvolume en kapitaalstructuur. Onder kapitaal verstaat Bourdieu vooral economisch en cultureel kapitaal (m.n. opleiding). In een voorstelling van de sociale ruimte kan verticaal het kapitaalvolume worden afgezet en horizontaal de kapitaalstructuur of samenstelling. Onderaan staan dan degenen die over een zeer gering kapitaal beschikken (land- en industrie-arbeiders); bovenaan staan de groepen met het meeste kapitaal. Op grond van dit kapitaalvolume kunnen 3 klassen worden onderscheiden: de 'classes populaires', de middenklasse en de heersende klasse. Vervolgens kunnen binnen elke klasse fracties worden onderscheiden op grond van de kapitaalstructuur. Zo ontstaat binnen de heersende klasse een verschil tussen industriëlen, die het meeste economisch kapitaal bezitten, en aan de andere kant de intellectuelen en kunstenaars die vooral cultureel kapitaal bezitten, met als tussengroep de vrije beroepen. De intellectuelen vormen in deze visie de overheerste fractie van de heersende klasse. Dit basisschema wordt door Bourdieu op allerlei manieren gebruikt en uitgewerkt. Sociale mobiliteit bijvoorbeeld kan in Bourdieu's termen langs de verticale as geschieden (accumulatie of waardevermindering) of langs de horizontale as (omzetting van één soort kapitaal in een ander). Ook kunnen andere dimensies in dit schema worden verwerkt, zoals de geschiedenis van een groep of klassefractie (het 'trajectoire sociale'). Deze indeling in klassen correspondeert grosso modo met de wereld van de smaak, waarin eveneens drie hoofdvormen worden onderscheiden. De smaak van de classes populaires is realistisch en pragmatisch en wordt gekenmerkt door een afkeer van 'maniertjes' en 'pretenties' (b.v. experimentele kunstvormen). Het principe dat daaraan ten grondslag ligt is dat de *functie* het primaat heeft over de *vorm*. Een foto is mooi door het thema en niet door de techniek (vlakverdeling etc.). Voor de heersende groepen geldt het omgekeerde. Smaak en stijl is datgene wat niet 'gewoon', 'makkelijk' of 'praktisch' is, maar 'bijzonder' (d.w.z. schaars). Voor de dominante fracties van de heersende klasse is het de voorkeur voor luxeartikelen, comfort en de traditionele en legitieme kunstvormen (theater, concert). De overheerste fracties van de heersende klasse hebben een voorkeur voor niet te duur (geen luxeartikelen), maar vernieuwend. Zij beschikken over het meeste cultureel kapitaal, maar over minder economisch kapitaal en prefereren bij voorbeeld exotische restaurants boven de duurdere traditionele. De middenklasse wordt vooral gekenmerkt door 'goede wil' in culturele aangelegenheden (bezoek aan monumenten en kastelen), maar riskeert voortdurend het spel met de cultuur te serieus te spelen omdat het voor hen geen spel is. De onzekerheid die daarvan het gevolg is, staat tegenover het 'gemak' waarmee men in de hogere kringen zich beweegt, spreekt en eet.

De samenhang tussen klassepositie en smaak komt tot uitdrukking in een levensstijl. Onderdeel daarvan is bijvoorbeeld een tijdsindeling, respectievelijk hoeveel tijd geïnvesteerd wordt in koken, lezen etc. Het genererende principe van een levensstijl noemt Bourdieu de *habitus*. De *habitus* is een 'structure structurante', die de verschillende

praktijken organiseert en classeert, maar tevens een 'structure structurée', omdat het een geïncorporeerd produkt is van de sociale positie van een persoon of groep. De habitus verleent afzonderlijke handelingen een systematiek die groeps- en klassespecifiek is. De 'esthetische dispositie' maakt deel uit van de habitus. Een centraal kenmerk van de habitus is dat deze van de nood een deugd weet te maken, anders gezegd van een sociale positie een smaak.

In het bovenstaande is getracht weer te geven wat het conceptuele skelet is van het boek en hoe Bourdieu ongeveer redeneert. Maar een van de interessante aspecten ervan is dat Bourdieu op hele verschillende niveau's tegelijk te werk gaat. Hij benut statistieken, zet schema's op en formuleert een kritiek op Kants esthetica, maar geeft ook een fenomenologische beschrijving van een maaltijd en illustreert zijn betoog met foto's en uitspraken uit interviews, een procédé dat lezers van zijn blad *Actes de la recherche en science sociales* niet onbekend zal zijn. En passant ruimt hij dan nog enige plaats in voor sociologische aperçu's over verschijnselen als de nieuwe middenklasse en de inflatie van onderwijsdiploma's. Bourdieu heeft een uitermate intrigerende studie geschreven, die door taalgebruik en stijl helaas niet erg makkelijk toegankelijk is, maar het lijkt me geen overmoedige profetie om te voorspellen dat *La distinction* over enkele jaren te boek zal staan als een van de moderne klassieken van de (Franse) sociologie.

Johan Heilbron

C.I. Dessaur, **De Droom der rede, het mensbeeld in de sociale wetenschappen, een poging tot criminosophie**, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1982. 286 blz.

De toch al bonte ideeënwereld van Nederlandse criminologen is onlangs verrijkt met 'criminosophie'. Hierin staan de mogelijkheden van op oosterse leest geschoeide bewustzijnsontwikkeling en het geloof in reïncarnatie centraal. Er wordt zelfs al overwogen de gevangenis te benutten als 'ashram', waaronder een soort retraite-klooster moet worden verstaan waar men op intensieve wijze een innerlijke scholing en transformatie kan doormaken.

Het boek 'De droom der rede' waarin de Nijmeegse hoogleraar in de criminologie en schrijfster C.I. Dessaur (auteursnaam Andreas Burnier) de contouren van deze vorm van criminologiebeoefening schetst, gaat echter voor het overgrote deel over veel meer dan criminologie. Zoals de titel al doet vermoeden wil Dessaur met haar boek duidelijk maken dat zich in het westerse denken vanaf de Griekse filosofie een tamelijk rechtlijnige ontwikkeling heeft voorgedaan, waarbij steeds meer de nadruk gelegd werd op de mogelijkheden van de menselijke rede en op de zintuiglijke waarneming als bron van alle kennis. Haars inziens heeft dit langzaam maar zeker tot een sterk gereduceerd mensbeeld geleid en tot een letterlijk zielloze zelfervaring. De mensheid is volgens haar spiritueel steeds primitiever geworden. Zij zet deze ontwikkeling af tegen het volgens haar oneindig veel diepzinniger en psychologisch rijker mensbeeld in het oude oosterse denken, dat talrijke bewustzijnsniveaus onderscheidt en reïncarnatie kent. In het hoofdstuk 'De herontdekking van de mens' ontvouwt zij tenslotte haar eigen mensbeeld, waarbij zij veel inzichten ontleent aan Jung en moderne stromingen in de psychologie (Maslow, Assagioli, Tart en Ornstein). Tussen dit alles door maakt zij enkele uitstapjes naar de criminologie, waarin volgens haar op grove wijze ideeën uit allerlei andere disciplines getrivialiseerd worden.

Het is ongetwijfeld een grote verdienste van Dessaur dat zij met veel vertoon van

eruditie en overtuigingskracht er op wijst dat in het westen vooral veel beoefenaren van de wetenschappen wel erg weinig boodschap hebben aan wat zich mogelijkerwijs tussen hemel en aarde bevindt. En haar weergave van het oosterse en westerse denken is zeer boeiend, verhelderend en uitdagend. Het is ook een moedig boek. Dessaur deinst er niet voor terug zeer persoonlijke ervaringen en sentimenten kenbaar te maken. En haar weerzin tegen marxisten, drammerige wereldhervormers, milieufreaks, seksistische filosofen en botte materialisten levert regelmatig woeste en ongenueanceerde scheldkanonnades op. Deze tirades doen echter weinig afbreuk aan een waardevol kenmerk van haar boek: er zit lijn in. Maar juist daardoor leent het zich ook goed voor gerichte kritiek.

Mijn belangrijkste bezwaar is dat Dessaur onvoldoende onderscheid maakt tussen theologie, filosofie en de afzonderlijke wetenschappen. Door dit onderscheid te veronachtzamen kan zij in haar betoog op elk haar schikkend moment van terrein wisselen. En het lijkt er veel op dat zij binnen de domeinen van zowel filosofie, theologie als de wetenschappen juist de ontwikkelingen benadrukt, die ze nodig heeft om haar centrale stelling te illustreren.

Zo is het duidelijk dat de oude oosterse denkwereld zeer religieus getint was en veel mystiek bevatte. En terecht maakt zij dan ook vergelijkingen met de later opgekomen christelijke en islamitische religies. In deze godsdiensten wijst zij op de dogmatische (en sterk vrouw-vijandige) trekken en op de zeer naïeve en simpele mensbeelden. Maar aangezien zij een lange-termijntoewikkeling wil schetsen die min of meer lineair in een bepaalde richting zou zijn verlopen, is het merkwaardig dat zij volledig voorbijgaat aan mystieke en diepzinnige denkers als Meister Eckehart (die in Nederland navolgers vond in bijvoorbeeld Jan van Ruusbroec en Thomas à Kempis) en Jacob Böhme.

Dit lijkt wat kinderachtige scherpslijperij. Dessaur kon tenslotte in een kleine driehonderd bladzijden niet volledig zijn. Zij moest selecteren en regelmatig laat zij de lezer inderdaad weten dat ze heeft geselecteerd. Naar mijn overtuiging heeft ze echter zeer eenzijdig geselecteerd. Het weglaten van mystici wijst daar al op. Wat betreft de filosofie tot in de 19e eeuw zien we dat zij vrijwel geen aandacht besteedt aan denkers, die bij uitstek minder vast met beide benen op de begane grond stonden. Over Fichte, Schiller, Schelling, Hegel en Goethe, om maar enkele te noemen, verneemt de lezer vrijwel niets. Merkwaardig is dat zij daarentegen wel een apart paragraafje wijdt aan een curieus mechanistisch denkertje als De La Mettrie, die daarmee een even belangrijke plaats in de filosofie krijgt toebedeeld als Schopenhauer. En juist Schopenhauer wist het oosterse denken op briljante wijze te verbinden met de ideeën van Kant in een zeer omvangrijk oeuvre.

Over het waarom van deze eenzijdige verdeling van aandacht laat zij impliciet wel iets los. Zowel Goethe als Schopenhauer zouden behoren tot tegenstromingen die tegenwoordig intellectueel verdacht gemaakt of consequent verzwegen worden (p. 145). Dat lijkt mij zwaar overdreven. Ironisch genoeg moet zij wat betreft consequent verzwijgen de hand juist in eigen boezem steken. Dat wordt nog duidelijker als zij haar behandeling van de filosofie bij Schopenhauer laat ophouden, omdat wat daarna komt 'voor het mensbeeld dat de dominante westerse wetenschapscultuur koestert', weinig 'wezenlijk nieuws' zou hebben gebracht (p. 116). Vervolgens richt zij haar aandacht vooral op Darwin, Freud, Marx, positivisme en pragmatisme. Geen enkele waarde kent zij aldus toe aan mensen als Heidegger, Kierkegaard, Sartre, Merleau Ponty en Nietzsche. En grote verbazing wekt het dat Dessaur zichzelf met nadruk onder de neo-fenomenologische criminologen schaaft en geen woord wijdt aan de grondlegger van de fenomenologie: Edmund Husserl. Ook ontbreekt elke verwijzing naar Alfred

Schutz die juist een brug van de fenomenologie naar de sociale wetenschappen heeft geslagen.

Samengevat betekent dit dat Dessaur belangrijke mystici niet noemt, invloedrijke romantici, Hegel en Goethe sterk onderwaardeert en zowel fenomenologie, existentialisme als Nietzsche geheel terzijde laat liggen. Dit brengt mij ertoe te concluderen dat de ontwikkeling die Dessaur beschrijft veel minder dominant is en veel minder rechtlijnig is verlopen dan zij wil aantonen. Dat tegenwoordig in alle wetenschappen de metafysica er bekaaid afkomt en de zin voor het hogere te veel ontbreekt, staat echter buiten kijf. Zeker in een wetenschap als criminologie.

Haar eigen profielschets van een nieuwe criminologiebeoefening, gebaseerd op een psychologisch rijker mensbeeld zal door veel van haar collega's dan ook niet onmiddellijk gewaardeerd worden. Zij schrijft van plan te zijn haar ideeën volgend jaar in een 'Inleiding tot de criminologie' uitvoerig te behandelen. Het lijkt daarom zinvol die publikatie maar af te wachten alvorens tot een oordeel te komen. Wel is al duidelijk dat zij met haar geloof in bewustzijnsontwikkeling van leven tot leven het gevaar loopt tot zeer elitaire uitspraken over delinquenten te komen. Zij schijnt deze mensen op een lager niveau van bewustzijnsontwikkeling te willen plaatsen. En datzelfde doet ze met

Tenslotte kan ik niet nalaten te wijzen op de naïeve, simpele en primitieve wijze waarop Dessaur met behulp van wetenschappelijk onderzoek denkt reïncarnatie te kunnen bewijzen. Zij zou twee elkaar kennende mensen in een regressie-analyse willen laten 'doorschieten' naar voor hun geboorte. Volgens haar komen mensen van leven tot leven veelal dezelfde mensen, maar in andere gedaante weer tegen. Als nu de proefpersonen afzonderlijk tot overeenkomstige mededelingen komen over elkaar in een vorig leven, dan hebben wij volgens Dessaur 'een situatie die als een vrij harde toetsing van de reïncarnatiehypothese kan worden opgevat' (p. 198). Het bloed kruipt hier toch waar het niet gaan kan.

Hermand Franke

Ton Bertrand, Politieke democratie en welzijn; een operationalisering door middel van politieke en sociale indicatoren op het niveau van 115 staten; Alphen aan de Rijn/Brussel, Samsom, 1981.

De verklaring van sociale ongelijkheid is, zoals bekend, een steeds terugkerend thema in de geschiedenis van de sociologie. Opmerkelijk is dat veel analyses op dit gebied zich beperken tot de grenzen van een bepaalde samenleving. Relatief weinig aandacht is besteed aan de vraag waarom uitingen van ongelijkheid in de ene samenleving sterker zijn dan in een andere. Systematisch onderzoek rond de laatste probleemstelling kwam ook betrekkelijk laat op gang. Een belangrijk startpunt is in dit opzicht Lenski's *Power and Privilege* uit 1966. Die studie vertelt onder andere waarom de verdeling van sommige goederen in industriële samenlevingen minder scheef is dan in voorafgaande agrarische maatschappijen. Een oorzaak daarvan is volgens Lenski de opkomst van democratische regeringsvormen.

Deze verklaring is onderwerp geworden van een reeks empirische studies. Onder andere Jackman, Cutright en Hewitt gingen na of democratisering inderdaad de sociale ongelijkheid in een samenleving verkleint. Bovengenoemde publikatie van Bertrand sluit nauw aan bij dit buitenlandse onderzoek. De auteur probeert de onderzoekscon-

clusie van Jackman te logenstraffen, volgens welke een samenhang tussen democratie en gelijkheid verdwijnt als constant wordt gehouden op economisch ontwikkelingspeil. Bertrand verricht daartoe een studie die bijna twee keer zoveel (115) naties omvat als die van Jackman. Dit replicatie-onderzoek onderscheidt zich naar Bertrands zeggen ook door betere operationalisaties. Het herhaalt tegelijkertijd Hibbs' studie over democratie en politiek geweld. De afhankelijke variabele van Jackman en Hibbs worden door Bertrand verenigd in het kenmerk welzijn (hoe minder ongelijkheid en hoe minder geweld, des te meer welzijn). De schrijver splitst die nieuwe variabele in het onderzoek op naar welzijnsbeleid en welzijnsniveau.

Hoewel de auteur vaak veronderstelt dat democratie het welzijn bevordert, spreekt hij in zijn officiële hypothesen alleen maar over een verband: 1) de mate van politieke democratie is medebepalend voor het welzijnsbeleid, ongeacht het economisch ontwikkelingsniveau; 2) de mate van politieke democratie is medebepalend voor het niveau van welzijn, ongeacht het economisch ontwikkelingsniveau; 3) het welzijnsbeleid is medebepalend voor het welzijnsniveau ongeacht het economisch ontwikkelingsniveau.

Het begrip politieke democratie is opgebouwd uit drie aspecten: vrijheid (er bestaan rechten tot beïnvloeding van het beleid), gelijkheid (iedereen kan die rechten gebruiken) en tolerantie (men is bereid om samen te werken en compromissen te sluiten). Factoranalyse van bestaande databestanden levert uiteindelijk de variabelen liberale democratie en belangendemocratie op. De eerste verwijst naar de aanwezigheid van vrijheidsrechten, een competitief partijstelsel en een invloedrijk parlement. De tweede meet de invloed van enerzijds vrijwillige en georganiseerde en anderzijds institutionele en ongeregelde belangengroepen (voorbeelden zijn hier overheidsbureaucratieën en het leger). De macht van het laatstgenoemde soort groepen fungeert als een 'negatieve' indicator van democratie, de invloed van het andere type als een positieve.

Welzijn heeft betrekking op de in een natie gerealiseerde niveau's van gezondheid, onderwijs, huisvesting, sociale zekerheid, inkomensverdeling, vrijheid, rechtvaardigheid en veiligheid. Ook hier leidt factoranalyse tot een reductie van het oorspronkelijke aantal dimensies. Aan de beleidskant resteert de trits sociale zekerheid, onderwijs-uitgaven en mensenrechten, terwijl het welzijnsniveau in laatste instantie wordt gevormd door inkomensongelijkheid, algemeen welzijn (huisvesting, onderwijs, gezondheid) en veiligheid (het ontbreken van gewelddadigheid).

Bertrands toetsingsmateriaal, dat volledig ontleend wordt aan reeds aanwezige dataverzamelingen, geeft een momentopname die grotendeels het begin van de jaren zestig bestrijkt. Padanalyses laten met betrekking tot de eerste hypothese zien dat liberale democratie een sterk positief effect heeft op mensenrechten. Deze uitkomst geldt ongeacht het economisch ontwikkelingspeil, dat wordt afgemeten aan de omvang van het bruto nationaal product. Verder is er de bevinding dat liberale democratie via belangendemocratie bijdraagt tot een versterking van mensenrechten en sociale zekerheid. De invloed van dat laatste democratietype op welzijnsbeleid is hiermee weergegeven. Ook de tweede hypothese vindt in een beperkt aantal gevallen steun. Liberale democratie bevordert sterk de inkomensongelijkheid en gewelddadigheid, terwijl belangendemocratie een tegenovergestelde invloed uitoefent. (Haar effect op eerstgenoemde variabele is overigens indirect). Een pad tussen liberale democratie en algemeen welzijn verdwijnt als op economisch ontwikkelingsniveau wordt gecontroleerd. Wat betreft de derde hypothese is alleen een – positief – effect van beleid inzake sociale zekerheid op inkomensongelijkheid te vermelden. Bertrand verbindt aan deze

resultaten de conclusie dat politieke democratie sterkere effecten sorteert dan uit het onderzoek van Jackman en Hibbs bleek. Daarbij kan worden opgemerkt dat laatstgenoemde zo goed als geen rechtstreeks effect op geweld aantrof, terwijl Jackman alleen 'spurieuze' positieve samenhangen vond tussen democratie en verschillende vormen van gelijkheid.

Bertrand geeft van zijn studie een helder verslag, dat dankzij uitvoerige toelichtingen toegankelijk is voor een breed lezerspubliek. Kenmerkend is verder een grote zorg voor een solide behandeling van onderzoekstechnische vraagstukken. Een onberispelijke werkwijze wordt op dit punt echter niet steeds gerealiseerd. Zo sluit de samenstelling van belangendemocratie gebrekkig aan op de factoranalyse-uitslag (zie tabel 6.6. op pag. 158), terwijl de meting van liberale democratie en welzijn een enkele keer het verwijt van contaminatie rechtvaardigt. Kritiseerbaar is ook de algemene onderzoeksopzet. Hoewel de onderzoeker uitspraken wil toetsen die een oorzakelijk verband aangeven, meet hij zijn variabelen slechts op één tijdstip. De veronderstelling wordt daarmee ingevoerd dat vergelijkingen *tussen* naties informeren over de aanwezigheid van *ontwikkelingen binnen* die eenheden. Bertrand onderkent weliswaar de zwakte van die aanname, maar ziet soms de mogelijkheid over het hoofd dat deze verantwoordelijk is voor 'moeilijk interpreteerbare' uitkomsten. Zo verzuimt hij om de gevonden negatieve samenhang tussen liberale democratie en inkomensongelijkheid toe te schrijven aan de synchronische meting van communistische en niet-communistische staten. Als commentaar op onderzoekstechnische zaken geldt ook de vraag of de ongelijkheidsindicatoren wel steeds valide zijn. Duidt een hogere participatie aan de basisschool bijvoorbeeld altijd op een verkleining van de ongelijkheid in genoten onderwijs binnen een samenleving?

Een andere tekortkoming van Bertrands studie is haar geringe theoretische diepgang. De onderzoekshypothesen informeren, zoals gezegd, niet over de richting van de veronderstelde verbanden en de lezer krijgt evenmin uitsluitel over het waarom van die samenhangen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de auteur daar geen vermoedens over had. Misschien vond hij zijn achterliggende theorieën te 'alledaags' om neer te schrijven.

De gissing dat Bertrand niet gemakkelijk 'triviale' theorieën prijs geeft, vindt steun in het feit dat hij de negatieve relatie tussen liberale democratie en gewelddadigheid niet verklaart met het *common sense* idee dat gedragingen vaker achterwege blijven, naarmate de kans op zware bestraffing groter is. Een opmerking is verder te maken bij Bertrands gebruik van het woord 'welzijn'. Dat het uitsluitend verwijst naar 'objectieve' gegevens is op zichzelf niet voor kritiek vatbaar. (Er is immers geen dwingende relatie tussen een term en een bepaalde betekenis). Maar gezien het populaire welzijnsbegrip waarin sterk de nadruk ligt op een subjectief voelen, lijkt die term hier niet zo gelukkig gekozen, tenzij welzijn-à-la-Bertrand in de empirie steeds positief blijkt te correleren met persoonlijk welbevinden. Deze veronderstelling lijkt echter onhoudbaar. (Zie bijvoorbeeld het werk van De Tocqueville en Durkheim).

Commentaar is ook mogelijk bij de democratiedefinitie. De basisomschrijving van democratie (alle burgers hebben de mogelijkheid om het beleid te bepalen) berust op een gangbare misvatting. Omdat veel strijdpunten in de politiek een nul-som-karakter bezitten (wel of geen stationering van raketten, wel of geen snelweg) is het in beginsel uitgesloten dat iedereen ooit op alle punten zijn zin krijgt.

Een laatste kritiekpunt richt zich op het feit dat Bertrands publikatie losjes is samengesteld. Vele pagina's vallen buiten het kader van de probleemstelling; zie bijvoorbeeld het gedeelte over de economische democratieverklaring, alsmede de passages

over elitisten, pluralisten en het werk van Dahl. Verscheidene uitweidingen lijken hier regelrecht voort te komen uit een vermenging van conceptuele met empirische vragen.

Tot slot zij beklemtoond dat bovenstaande kanttekeningen zeker niet zijn geplaatst om lezing van het besproken boek te ontmoedigen. Verwacht mag worden dat het vooral voor geïnteresseerden in beleidsvraagstukken en politieke macro-sociologie een waardevolle bijdrage is.

A.Th. Derksen

Andrzej Wohl: **Soziologie des Sports. Allgemeine theoretische Grundlagen.** Berlin, Sportverlag, 1981, 206 blz.

Dit boek is vooral interessant door de indruk die het geeft van de sportsociologie in Polen. Centraal staat niet 'sport', maar '*Körperkultur*'. Deze term is het best te vertalen met lichaamsvorming en -verzorging (p. 91). Sport beschouwt Wohl als de meest voorkomende vorm van moderne '*Körperkultur*' (p. 13). Het opmerkelijke hiervan is dat op deze wijze heilgymnastiek, mensendieck en schoolgymnastiek onder één noemer worden gebracht met wedstrijd sport. In feite komt de wedstrijd sport echter voort uit traditioneel volksvermaak, terwijl de eerstgenoemde activiteiten door pedagogen en medici ontwikkeld zijn. Door het gebruik van de overkoepelende term '*Körperkultur*' ontstaat een legitimatie voor professionele pedagogen om zich serieus met sport bezig te houden. Het minder respectabele, volkse, verleden van de sport wordt erdoor verhuuld.

Dit gaat bij Wohl, meer dan bij Westeuropese sociologen gepaard met het vermijden van tegenstellingen. In Nederland en andere West-Europese landen maken pedagogen propaganda voor ontspannen recreatiesport en veroordelen zij wedstrijd sport, omdat daarbij te veel nadruk op prestaties gelegd wordt. Wohl verwerpt deze 'nieuw-linkse' (p. 135) kritiek. Alleen onder kapitalistische omstandigheden kan wedstrijd sport de-humaniserend werken. Deze vorm van sport beschouwt hij echter in de eerste plaats als een uiting van het algemeen menselijke streven naar rationalisering. Het vormt een soort 'bewegingslaboratorium' (p. 138), waar nieuwe bewegingsvormen uitgetest worden, die in het dagelijks leven van nut kunnen zijn.

De aandacht voor maatschappelijke en biologische invloeden op bewegingsvormen maakt dit boekje uitzonderlijk als proeve van sportsociologie. Het uitgangspunt van Wohl is dat alle menselijke bewegingsbezigdheden intentioneel van aard zijn, en als zodanig beïnvloed worden door maatschappelijke normen en gebruiken. Op subtiële wijze uitgewerkt, zou dit idee in verband kunnen worden gebracht met het werk van Goffman. Wohl gaat echter een heel andere kant uit. Doordat mensen zich bewust zijn van hun handelingen, kunnen zij de activiteiten die oorspronkelijk nuttig waren voor het behoud van de soort, bijvoorbeeld hardlopen, in een proces van cultuurvorming aanwenden voor nieuwe doelen, zoals het houden van hardlooptweedsporten. Dit evolutionaire gezichtspunt wordt nog sterker benadrukt in een hoofdstuk over de biologische voorwaarden voor het typisch menselijk bewegen. Het historisch-materialisme waar Wohl zich in zijn voorwoord toe bekent, maar waar verder weinig van blijkt (in theoretisch en methodologisch opzicht beroept hij zich op Merton p. 30), komt hier wel naar voren. De mens onderscheidt zich van het dier door de arbeid. Arbeid is een kwalitatief hogere vorm van bewegen. Spelvormen ontstaan in nauw verband met arbeid (p. 75). Hiermee keert Wohl zich tegen de opvattingen van Huizinga. Deze stelt immers dat cultuur niet uit arbeid maar juist wel uit spel voortkomt.

Dit zijn nog kwesties waarover te discussieren valt. Wohl gaat echter volledig de mist in waar hij, kennelijk om het historisch-materialisme recht te doen, het ontstaan van de moderne sport vooral in verband brengt met veranderingen in de levensomstandigheden van mensen uit de lagere sociale klassen als gevolg van industrialisering (p. 16, 105 e.v.). De moderne georganiseerde wedstrijd sport is echter het resultaat van de hervorming van volksvermaken door personen die tot de maatschappelijke elite behoorden. Zeker tot de eerste wereldoorlog waren ook de meeste sportbeoefenaren uit deze kringen afkomstig. Tot die conclusie leidt ieder serieus onderzoek naar de ontwikkeling van sport.

R. Stokvis

J.J.R.M. Corten: **Tevredenheid met de werksituatie. Een onderzoek bij leerkrachten van het gewoon lager onderwijs in Nederland**, S.V.O./Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1980

Deze dissertatie is het gevolg van Cortens belangstelling voor het grote tekort aan onderwijzers(-essen) rond 1970. Zij meende indertijd dat het tekort samenhang met de geringe wervende kracht van het onderwijzersberoep en begon op bescheiden schaal een onderzoek naar de arbeidssatisfactie van onderwijzers(-essen). Dit resulteerde in 1975 in een omvangrijke postenquête onder deze beroepsgroep, waarbij werd nagegaan hoe leerkracht- en schoolvariabelen met de arbeidssatisfactie samenhangen. In die tijd veranderde echter ook de situatie op de arbeidsmarkt. Er ontstond een overschot van onderwijzers(-essen). De omslag van een tekort naar een overschot laat volgens mij het ondergeschikte belang van het begrip arbeidsatisfactie zien voor de verklaring van bewegingen op de arbeidsmarkt. Demografische ontwikkelingen, traagheid van het onderwijsbeleid van de overheid, alternatieven op de arbeidsmarkt, en dergelijke zijn voor een goed begrip van beroepsmobiliteit veel belangrijker en het is vreemd dat de eerder genoemde omslag niet heeft geleid tot een andere opzet van het onderzoek. Het doet nu sterk gedateerd aan. De onderzoekster verdedigt zich met de opmerking dat meer inzicht in de diversiteit van werkomstandigheden en tevredenheid tot een genuanceerder beeld over 'de' onderwijzer en 'de' school zal leiden en derhalve ook nuttig is. Dit is waar, maar ik vraag mij af of de geprecodeerde vragenlijst dan de meest geëigende methode is en of een onderzoek over een beperkt aantal scholen in plaats van over een groot aantal individuen niet meer op zijn plaats was geweest. Nu is het onderzoek enigszins een voorbeeld van de incongruentie van onderzoeksmethode en onderzoeksvraag die Brunt en Bovenkerk onlangs in 'Het Sociologisch Tekort' (in Bouw e.a., *Hoe Weet Je Dat?*, Amsterdam 1982) bij veel sociologische dissertaties hebben vastgesteld. Dit wil overigens niet zeggen dat het onderzoek geen interessante gegevens zou hebben opgeleverd: zo heeft 16% van de onderwijzers(-essen) een voorkeur voor de PPR, terwijl die partij bij de kamerverkiezingen in 1972 en 1977 resp. 4,8% en 1,7% van de stemmen haalde; nog geen 6% van de respondenten heeft als schoolhoofd een vrouw, terwijl de verhouding tussen onderwijzers en onderwijzeressen op Nederlandse scholen 46%:54% is. Er zijn echter ook veel triviale resultaten, zoals de bevinding dat jongere leerkrachten zich 'linkser' achten dan ouderen.

De resultaten van de analyse over de satisfactie en werkomstandigheden worden door de schrijfster terecht met allerlei voorbehouden gepresenteerd. Zij constateert allerlei samenhangen, maar wijst op interpretatieproblemen. Enkele belangrijke conclusies hebben betrekking op de leerkrachten op 'volksscholen' die minder positief

staan tegenover hun beroep en hun werksituatie dan de overige respondenten. Maar ook hier bekwam mij het gevoel van trivialiteit.

De schrijfster meent dat de 'geldigheid of betrouwbaarheid' van het onderzoek de toets der kritiek kan doorstaan. Ik ben het hier maar gedeeltelijk mee eens. Het onderzoek toont weliswaar de grote kracht van de gecodeerde vragenlijst: representativiteit, numerieke precisie en betrouwbaarheid, maar het toont tevens de zwakte van die onderzoeksmethode: een gebrekkige geldigheid en de afwezigheid van ook maar enige levensechtheid. Zo is de respondenten de vraag voorgelegd of een 15-tal genoemde onderwerpen 'vaak', 'soms' of 'nooit' in teamvergaderingen van de school aan de orde komen. Wat 'vaak' is voor de ene onderwijzer is 'soms' voor de andere, waarbij ik voorbij ga aan de vraag of de gegeven informatie juist is. Deze vage antwoorden doen natuurlijk ernstig afbreuk aan allerlei generalisaties over werkomstandigheden en arbeidssatisfactie. Het gebrek aan levensechtheid had alleen onderzagen kunnen worden door scholen te bezoeken, schoolkranten, notulen en andere documenten te bestuderen en door gesprekken te voeren. In deze dissertatie wordt geen onderwijzer(-es) sprekend ingevoerd of op zijn of haar werk getoond. Misschien iets voor een vervolgonderzoek?

H. Tromp

F. de Waal (red.): **Sociobiologie ter discussie**, Utrecht/Antwerpen, Bohn, Scheltema & Holkema, 280 blz.

Sinds het verschijnen van E.D. Wilsons *Sociobiology* in 1975 is de sociobiologie onophoudelijk voorwerp van hevige discussies geweest. Het uitkomen van de bundel *Sociobiologie ter discussie* is één, wat laat moment in dit debat, dat zelf weer een fase is in een veel oudere controverse over de biologische grondslagen van gedrag en de vergelijkbaarheid tussen mensen en dieren.

Volgens Wilson is de sociobiologie een 'nieuwe synthese', die 'de systematische studie van de biologische basis van al het sociale gedrag' omvat, maar in feite wordt de term nu vooral geassocieerd met een bepaalde *richting* in de gedragsbiologie, waarin ter verklaring van gedrag de evolutiemechanismen van geneselektie en -reproductie centraal worden gesteld. Gedragingen van organismen – zoals agressie tegen, maar ook hulp aan soortgenoten, paringsgedrag, vluchtreacties – worden geïnterpreteerd als manieren waarop de genen van die organismen hun reproductiekansen maximaliseren. Het is een visie die vooral weerstanden wekt en kritiek oproept waar zij op mensen wordt toegepast. Mensen teruggebracht tot instrumenten van DNA-moleculen: onluisterender kan inderdaad niet.

Ook in *Sociobiologie ter discussie* staat de vraag naar de toepasbaarheid van de sociobiologische uitgangspunten op menselijk doen en laten centraal. De samensteller, de chimpanseekenner Frans de Waal heeft er voor gezorgd dat een grote verscheidenheid van standpunten en benaderingen aan bod komt. Aan het woord komen vier biologen, een biochemicus, een medicus, drie psychologen, twee sociologen, een politicoloog en een moraaltheoloog (geen antropologen). Op elke bijdrage volgen enkele kritische reacties en daarop weer een repliek, een opzet waardoor de belofte van de titel volledig wordt ingelost.

Het is, alles bij elkaar, een interessante bundel geworden, zowel door de informatie over de grondbeginselen der sociobiologie die met name de eerste drie stukken bieden als door de uitwisseling van kritiek en contra-kritiek. De gematigde toon overheerst.

Zo gaat geen van de contribuanten zich te buiten aan beschuldigingen van racisme-fascisme-sexisme aan het adres van Wilson c.s., die de discussies over de sociobiologie zo vaak vertroebeld hebben. Wel benadrukt de bioloog Huis in 't Veld de gevaren van ideologisch misbruik van sociobiologische ideeën.

De twee belangrijkste algemene bezwaren die in een aantal stukken tegen de sociobiologische visie naar voren worden gebracht, betreffen de neiging om elke gedragswijze bij voorbaat als functioneel voor de genetische reproductie te zien – de neodarwinistische evolutietheorie sluit echter 'toevalligheden' en 'vergissingen' op dit gebied niet uit – en de neiging om ter verklaring van specifieke gedragswijzen specifieke genen aan te nemen. Die genen zijn echter niet als chemische eenheden geïdentificeerd, maar worden gepostuleerd op basis van het te verklaren gedrag: een cirkelachtige redeneerwijze die op zichzelf even weinig verklarende waarde heeft als eerdere pogingen om gedrag op 'instincten' te herleiden.

Tegen de sociobiologische interpretatie van menselijk gedrag brengen de beide sociologen die aan deze bundel hebben meegewerkt bekende argumenten in stelling: menselijk gedrag is grotendeels aangeleerd (Den Hartog), en maatschappelijke processen berusten op symbolische betekenisgeving (Schuyt). Maar, zo voeren de biologen De Waal en Van Hoof aan, tussen 'aangeboren' en 'aangeleerd' bestaat geen tegenstelling, beide zijn in hun onderlinge samenhang onscheidbaar. En, zou men kunnen toevoegen, het belang van culturele symbolen voor de menselijke interactie houdt nog niet in dat pre-verbale communicatie onbelangrijk zou zijn, en evenmin dat men in de verklaring van interactiepatronen bij het duiden van symbolen kan blijven staan.

Onbevooroordeelde lezers van deze bundel zullen waarschijnlijk tot de conclusie komen dat de sociobiologische benadering van menselijk gedrag een aantal belangwekkende ideeën heeft opgeleverd, maar ook veel vragen oproept. Hoe weinigzeggend dit ook klinkt, het lijkt me een terechte conclusie. Het is niet nodig een keuze voor of tegen 'de sociobiologie' te maken. Toetssteen van de betekenis van de sociobiologie voor de menswetenschappen ligt in de juistheid of plausibiliteit van hypothesen over menselijk gedrag die vanuit de sociobiologie zijn geformuleerd. Om enkele van de bekendste van deze hypothesen te noemen: 'Altruïstisch' sociaal gedrag zou geworteld zijn in de genetisch bepaalde neiging tot het selectief bevoordelen van verwanten (*kin selection*). Incestvermijding zou deels berusten op een spontane, biologisch gegeven neiging, het incesttaboe zou de culturele specificatie van dit biologische gegeven zijn. En, om de provocerendste stelling te noemen, verschillen in seksuele gerichtheid tussen mannen en vrouwen zouden voortkomen uit verschillende genetische 'opdrachten' – de manlijke gerichtheid op vele verschillende seksuele contacten tegenover de vrouwelijke seksuele terughoudendheid en gerichtheid op stabiele paarvorming. Al deze, hier erg kort en cru geformuleerde stellingen komen in *Sociobiologie ter discussie* wel ter sprake, maar nergens op een grondige en systematische manier. Het is te wensen dat de toekomstige discussies over de sociobiologie het doctrinaire, principiële niveau verlaten om zich meer te gaan richten op de houdbaarheid van dergelijke beweringen over menselijke neigingen en gedragingen.

N. Wilterdink

C.J.M. Schuyt: **Recht en Samenleving. Centrale problemen, alternatieven en overzichten**, (Aspecten van de Samenleving: nr. 6), Assen, van Gorcum, 1981.

Dit boekje heeft zoals alle deeltjes uit de serie 'Aspecten van de Samenleving' een

breed lezerspubliek op het oog en is opgebouwd uit een inleiding (hoofdstuk 1) gevolgd door drie onderdelen elk met twee hoofdstukken: enkele centrale problemen (I), alternatieven (II) en enkele overzichten (III). Het boekje van Schuyt wil een eenvoudige en beknopte kennismaking met het recht in de samenleving zijn, en poogt tevens met een overzicht van de rechtssociologie in hoofdstuk 7 de interesse voor dit vakgebied bij beginnende studenten aan te wakkeren. Mijn indruk is dat de auteur daarin maar matig is geslaagd.

Het recht, eigenlijk een cultureel bepaalde manier waarop mensen met elkaar omgaan, heeft volgens Schuyt (pp. 11-17) een structuur bestaande uit drie elementen: een ideëel element (normen), een actueel element (handelingen op grond van die normen), en een operationeel element (rechtsinstellingen en ambtsdragers). Deze nogal wijdlopg uitgewerkte omschrijving zou van nut zijn bij de beantwoording van de vraag naar het doel of de zin van het recht en bij de beschrijving van de ontwikkelingen in het recht (p. 17). Die ontwikkelingen, zoals de opgekomen ordeningswetgeving en de collectivisering in het privaatrecht, bestrijken de rest van de lange inleiding (ruim een kwart van de tekst). Wat opvalt is dat de auteur die brede omschrijving nauwelijks nodig heeft. Wellicht is dat, even afgezien van de mogelijke overbodigheid, ook beter omdat Schuyt met die omschrijving, *casu quo* het operationele element daarin, de indruk wekt een nogal statelijke of overheidsgeoriënteerde rechtsopvatting te huldigen. Dat hoeft niet, ook al gaat het om Nederland.

In de hoofdstukken 2 en 3 komen twee centrale problemen aan de orde: in 2 de rol van het recht bij conflictbeslechting en in 3 de toegankelijkheid van rechtsinstellingen. De auteur onderscheidt 'in de vorm van een continuüm' twintig typen conflictbeslechting, die zich laten groeperen tot zes categorieën (p. 55): eenzijdige beslechting (onderwerping), onderhandeling, bemiddeling, rechtspraak, bestuurlijke en politieke beslechting, en geweldstoepassing. Op grond van welke criteria sprake zou zijn van een continuüm in onduidelijk. Schuyt hanteert wel acht, soms terloops vermelde, criteria en dat is meer dan voldoende om zes categorieën te ordenen. Uiteindelijk meent hij echter dat niet van een continuüm maar van een 'hoefijzer' moet worden gesproken (pp. 63-4), waarmee 'het doel van het recht met betrekking tot conflicten beter geformuleerd (kan) worden' (p. 64). Als hier iets hoefijzervormig is dan lijkt mij het betoog dat te zijn.

Ofschoon de ongelijkheid van toegang tot rechtsinstellingen per instelling (wetgever, overheid, rechter, advocatuur) anders ligt, wordt zij steeds gedomineerd door de ongelijkheid tussen organisaties en individuen, waarbij de organisaties op alle punten winnen (pp. 73-4, 77, 79-82).

De hoofdstukken 4 en 5 gaan over alternatieven. In 4 zijn dat alternatieven van recht (geen recht, macht, moraal, deskundigheid) en alternatieven binnen het recht (abolitionisme en de-juridisering, ofwel afschaffing en uitdunning van het strafrecht). Hoofdstuk 5 besteedt Schuyt aan de sinds 1970 opgekomen alternatieve of 'sociale' rechtshulp van rechtswinkels, advocatencollectieven en Bureaux van rechtshulp.

Samen met A. Jettinghof geeft de auteur in hoofdstuk 6 een overzicht van 'juristologische' gegevens voor Nederland, zoals aantallen rechters en rechtszaken, case-loads, en aantallen advocaten en notarissen. Deze cijfers worden vervolgens theoretisch ingekleurd door ze te relateren aan de 'theorie' van de Noorse rechtssocioloog Aubert over de relatie tussen recht en industrialisering, of wat specifieker, over het toenevende en vervolgens afnemende belang van het recht en de juristen bij de overgang van een communaal en agrarisch type samenleving naar een nationaal en industrieel type. Ofschoon Aubert's data uitermate gebrekkig en zijn thesen nogal vaag waren,

leek de theorie voor Noorwegen op te gaan. Op een enkele sub-these na beantwoordt Nederland echter niet aan die theorie, en de auteurs concluderen daarom dat verklaring van dergelijke rechtsonwikkelingen met één enkele structurele factor, 'zoals Aubert beoogt', verleidelijk maar uitzichtsloos is (p. 131).

Dit geheel lijkt mij geen 'appetizer' (p. 7) voor rechtssociologie. Er zijn kleinere en grotere slordigheden. Zo schreef Aubert bijvoorbeeld niet dat van 1840 tot 1960 het aantal juristen in Noorwegen verzevenvoudigde (p. 124) maar van 1814 tot 1960 verzeventienvoudigde. Verder sprak Aubert over modernisering, waarvan industrialisering slechts een onderdeel was, en erkende hij dat hij in zijn artikel de 'complexiteiten van het historische proces' onmogelijk recht kon doen wedervaren (V. Aubert, 'Law as way of resolving conflicts', in: L. Nader (ed.), 'Law and Culture in Society': 300, 289, 290, Chicago: 1960).

Een dergelijke nogal slordige weergave van andere auteurs bespeurde ik ook elders. Zo zag Marx wel iets méér in het recht dan slechts een overheersingsinstrument in de handen van de bezittende klasse, zoals Schuyt stelt (p. 72). Lezing van hoofdstuk 8 in het Eerste Boek van 'Das Kapital', over 'Der Arbeitstag' en de Engelse fabriekswetgeving van 1833-1864, zal iedereen dat leren. Verder was één van de bevindingen van de criminoloog Carson (pp. 73, 180), dat de fabriekswetgeving in het 19e eeuwse Engeland niet door *de* ondernemersklasse werd tegengewerkt, zoals Schuyt suggereert, maar door een deel daarvan. Diverse grootindustriëlen waren er bepaald niet tegen. Die wetgeving verminderde namelijk de concurrentie van kleine 'robber barons' en net begonnen avonturiers, die door hun onmenselijke optreden bovendien een smet wierpen op het ondernemersblazoën en tenslotte bijdroegen aan het gevaar van overproductie. Waarom deze interessante nuanceringen worden verstopt achter een clichébeeld is mij onduidelijk.

De auteur besluit in hoofdstuk 7 met een kort overzicht van de sociologie van het recht. Wat daarbij opvalt is dat de recente en toetsbare (!) marcrotheorie over 'rechtsgedrag' van de Amerikaan Donald Black onvermeld blijft. Verder zou ik hier een kanttekening willen plaatsen bij een eerdere opmerking over de sociologie, als zou die zich voor een belangrijk deel bezighouden met het opsporen van onvoorziene neveneffecten van bij voorbeeld wetgeving (p. 20). Dat is simpelweg niet waar: inzake wetgeving hield zij zich voornamelijk bezig met de condities voor en de mate van wets(in)effectiviteit.

Nog een terzijde tot slot. Een beetje merkwaardig vind ik het dat alle hoofdstukken (behalve dat over rechtssociologie) voor een iets breder publiek opnieuw zijn gepubliceerd in de nagenoeg tegelijkertijd uitgegeven en ook door L. Rademaker geredigeerde 'Sociale Kaart van Nederland' (Utrecht/Antwerpen, 1981, Spectrum-Aula: 681-684).

R.J. Smits

N.H.M. Roos: **Juristerij in Nederland. Sociale ontwikkelingen in de opleiding en de beroepen van juristen**, Deventer, Kluwer, 1982.

Voor wie geïnteresseerd is in een categorie academisch gevormden die, naar verluidt, op de arbeidsmarkt de categorie sociologen steeds meer concurrentie aandoet, te weten de juristen, is er sinds kort het informatieve boekje van Roos. Het is in een vlotte stijl geschreven, en meer dan eens slaat de auteur (zelf jurist) een nogal sarcastische toon aan tegen juristen, waarvan de titel al onmiddellijk getuigt.

Het gaat om juristen: rechtssociologisch gezien 'mensen die beroepshalve gespecia-

liseerd zijn in het hanteren van normatieve sociale gedragsvoorschriften' (p. 3). Bij die definitie wil ik aantekenen dat het zal gaan om 'door de staat geschapen en/of (in)direct door de staat gegarandeerde normatieve sociale gedragsvoorschriften', dit om bij voorbeeld dominees en priesters uit te sluiten. Verder worden weliswaar allemaal facetten van het juridische bedrijf belicht, maar daarmee is de gemeenschappelijke noemer wel uitgeput. Het boek mist een lijn en heeft meer weg van een bundel artikelen dan van een integraal betoog. De auteur stipt dat ook wel even aan (p. 6), maar meent dat er voor elk van de aangesproken lezerscategorieën – (aanstaande) rechtenstudenten, docenten aan rechtenfaculteiten, bestuurders en beleidsmakers betrokken bij het juridisch onderwijs, en rechtssociologisch geïnteresseerden (p. 1) – wel iets van belang bij is. Hierin schuilt een ernstige zwakheid maar ook een zekere aantrekkelijkheid van het boek.

Na een inleiding komen in hoofdstuk II instroom en uitstroom van rechtenstudenten aan de juridische faculteiten aan bod, gedifferentieerd naar sekse, sociale herkomst, vooropleiding en faculteit. Het derde hoofdstuk behandelt onderwijskundig onderzoek naar factoren van belang voor succes, vertraging en mislukking van iemands rechtenstudie. In IV wordt teruggeblikt op de discussie in de jaren zeventig over de inrichting van het juridisch onderwijs. Hoofdstuk V behandelt waardenopvattingen en persoonlijkheidskenmerken van rechtenstudenten en juristen, waarvoor de auteur voornamelijk te rade is gegaan bij Amerikaans onderzoek. De werkgelegenheid, de maatschappelijke sectoren waarin juristen werken en welk soort werk zij daar verrichten zijn zaken die in VI aan de orde komen. In VII tenslotte – VIII is een korte uitleiding – geeft de auteur een schets van juristen in enkele belangrijke juridische beroepsrollen, zoals die van rechter, advocaat, notaris, jurist in bestuur of de wetenschap.

Uit de grote massa slechts enkele saillante bevindingen. In de periode 1960-1974 wordt de gymnasiale rechtenstudie 'overgenomen' door HBS-ers, waarbij de qua aantal steeds dominerende HBS-A-studenten, als zwakst vooropgeleiden, debet lijken te zijn aan de sterk gedaalde studierendementen (pp. 13-5, 18-21, 32, 51). Daar staat tegenover dat de rechtenstudie ook aan elitair karakter heeft ingeboet (p. 20). Rechtenstudenten kosten de gemeenschap het minst (p. 24), maar studeren soms ook nogal 'goedkoop': zo hadden Leidse eerstejaars in '74/'75 slechts 535 uren nodig voor hun studie terwijl de faculteit van 949 werkuren was uitgegaan (p. 49). Ofschoon de opleiding is toegesneden op de rollen van rechter en advocaat, ontbreekt een duidelijk beroepsbeeld en meent men met rechten alle kanten op te kunnen (pp. 8, 64, 70, 78, 84-5). Dat blijkt: de werkgelegenheid voor juristen is relatief gezien nauwelijks een probleem (p. 97); 'in tijden dat het slecht gaat, gaat het met de juristen goed' (p. 103). Juristen zijn niet alleen her en der inzetbaar maar achten zichzelf in diverse functies ook in hoge mate vervangbaar door al dan niet academisch gevormde anderen: van de juristen bij het bedrijfsleven zelfs 66% (p. 108).

Met mijn eerder geplaatste algemene kanttekening bij het boek is mijn kritiek niet uitgeput. Zo zijn er namelijk nogal wat slordigheden. Het niet vermelden van databronnen blijft hinderlijk, ook als men zegt dat waar niets is vermeld het CBS de bron is (p. 7). Het CBS geeft meer uit dan één zakboek per jaar!

Soms rommelt de auteur met cijfers en berekeningscriteria, zoals bij de bepaling van het aantal werkzame juristen per capita (pp. 101-3). Hij komt voor 1980 op ca. 18000 juristen en concludeert, dat 'de hoeveelheid gespecialiseerde sociale controle' over Nederlanders uitgeoefend zich in twintig jaar heeft verdubbeld: 'een sociaal-cultureel feit met een betekenis van de eerste orde' (p. 103). Dat is niet mis, en dan te bedenken dat er in 1980 nog eens meer dan 18000 studerenden waren. Voor 1980 nu komt Roos

tot 1 jurist op 571 Nederlanders, hetgeen alleen kan met 10,3 miljoen inwoners. Een rekenfoutje? Met de 14,1 miljoen inwoners die Nederland in 1980 werkelijk telde kom ik tot 1 op 783. Voor 1960 is de verhouding 1 op 1215, hetgeen met 11,4 miljoen inwoners neerkomt op ca. 9400 werkzame juristen. Dat cijfer nu komt bijna overeen met dat van de Volkstelling-1960, maar ligt onder het cijfer berekend volgens de door Roos steeds gehanteerde methode.

Defecten doen zich naar mijn mening voor bij de berekening van studierendementen volgens Roos' 'normale-termijn methode', dat wil zeggen door het aantal afgestudeerden op tijdstip t uit te drukken als percentage van het aantal ingeschreven eerstejaars op $t-5$, ervan uitgaande dat de 'normale' studietijd vijf jaar bedraagt (p. 25). Dit leidt soms tot fabelachtige rendementen van 100% en hoger, uiteraard gevolgd door een fikse inzinking. Roos erkent dat zijn methode onnauwkeurig is, onder andere omdat de aantallen studenten sinds 1963 (bijna) voortdurend zijn gestegen, waardoor de berekende percentages 'te laag zullen uitvallen', als men verder een constant percentage langer-dan-normaal studerenden aanneemt. Je vraagt je af: nog hogere percentages? Trouwens, de afvalpercentages kunnen ook zijn gestegen. Tenslotte kan met als constant aangenomen percentages afvallers en langerstuderenden wiskundig worden aangetoond, dat met bij voorbeeld exponentieel toenemende studentenaantallen de berekende rendementen *niet* in neerwaartse zin zullen zijn vertekend, zoals Roos meent, maar ook constant zullen blijven. Hoe het ook zij, op grond en enkele CBS-grafieken moet de auteur even verder concluderen, '(dat zij) ... pijnlijk duidelijk (maken) hoe onbetrouwbaar de 'normale-termijnmethode' is' (pp. 29-30).

Sommige redeneringen verbazen mij. Een voorbeeld. De sinds 1970 toenemende verzachting door het Hof van Discipline (het hoogste over advocaten tuchtrechtsprekende college) van tuchtrechtelijke uitspraken inzake advocaten zou volgens Roos een these ondersteunen van de rechtsantropoloog Abel: hoe heterogener de samenstelling van de advocatuur, des te meer schendingen van de professionele ethiek (p. 138). Waarom die 'verzachting' die these zou ondersteunen is mij onduidelijk. Volgens mij ondersteunt die verzachting eerder een aan Durkheim's dissertatie te ontleenen these: hoe heterogener de samenstelling van de balie, des te sterker de behoefte aan of de ontwikkeling van tuchtprocesrecht, dat individuele advocaten beschermt tegen rechtspraak door collega's (in de Raden van Toezicht) die het niet zo nauw nemen met elementaire noties van (tucht)procesrecht. Om die reden verzachtte het Hof diverse uitspraken van die Raden.

Alles tezamen genomen biedt het boek een nuttige verzameling (van onder andere 47 tabellen) 'juristologische' kerngegevens. Het voorziet duidelijk in een lacune en is als zodanig een schot in de roos, maar het lijkt mij in diverse opzichten toch te weinig doordacht.

R.J. Simts

Henk Kleijer e.a. (red.): **Onderwijs, kwalificatie en arbeidsmarkt**, Nijmegen, LINK, 1981, 191 blz.

Deze bundel bevat een selectie uit de bijdragen die zijn gepresenteerd op de vierde onderwijssociologische conferentie, gehouden in juni 1979 rond hetzelfde thema. De keuze voor dit thema werd niet alleen ingegeven door de allerwegen geconstateerde problemen rond de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt, maar geeft tevens aan dat onderwijssociologen in Nederland meer dan voorheen hun aandacht willen richten op

zaken die vallen buiten de institutionele sector die hun object van studie is. Een positieve ontwikkeling, die zou kunnen leiden tot een nauwere samenwerking tussen sociologen werkzaam op het terrein van de arbeid-(s)markt en onderwijssociologen en zodoende tot een steviger sociologische verankering van beide specialismen.

Of deze intentie ook een van de drijfveren is geweest om deze bundel te vervaardigen, valt uit de tekst niet direct op te maken. Het ging de redactie blijkens de openingszin van de inleiding om 'een aanzet tot een nieuwe oriëntering in het onderzoek naar de relatie tussen onderwijs, arbeidsmarkt en arbeidssysteem'. Bovendien is overbrugging van de kloof tussen theorievorming en empirisch onderzoek op dit terrein aan de orde (ibid.) bl. 11). Of dat is gelukt en wat die nieuwe oriëntering inhoudt wordt op die plaats noch elders aangegeven, dus dat zal op andere wijze moeten blijken.

Het boekje bevat naast de al genoemde Inleiding van de redactie, bijdragen van J.J. van Hoof, de groep 'Techniek, Organisatie en Arbeidsmarkt' K.U. Nijmegen, G.J. Bergenhenegouwen, J. Geurts, Th. Veld, G. Tillekens en B. Bilkes en H. Geelen. Daarnaast zijn de inleidingen van de beide buitenlandse conferentiegasten opgenomen, namelijk van Dan Finn (destijds verbonden aan het Centre for Contemporary Cultural Studies in Birmingham) en van Martin Baethge, hoogleraar in Göttingen en directeur van het Soziologisches Forschungsinstitut aldaar. Iets van wat de nieuwe oriëntering zou kunnen zijn wordt duidelijk wanneer ze wordt afgezet tegen de traditionele benaderingen van de relatie onderwijs-arbeidsmarkt, zoals bijvoorbeeld die benaderingen die hun basis hebben in de 'human capital' theorie of de zogenaamde 'screeningstheorie'. Dat blijkt uit de uiteenzetting van de redactie in de Inleiding en nog duidelijker uit de (goede) bijdrage van Jaques van Hoof, die de tekortkomingen van de beperkte modellen in het arbeidsmarktonderzoek helder uiteenzet. De teneur van beider betoog komt neer op een pleidooi voor een meer 'sophisticated' benadering van aansluitingsproblemen en voor het zoeken naar oplossingen voor fricties niet bij voorkeur en uitsluitend in het onderwijs maar evenzeer aan de kant van het arbeidssysteem. Die conclusie lijkt alleszins aanvaardbaar en kan een uitgangspunt zijn voor de bedoelde 'aanzet voor een nieuwe oriëntering'. Echter, tot welke nieuwe inzichten dat leidt en – nog belangrijker – welke alternatieven voor onderzoek daarmee worden gecreëerd, blijkt bepaald niet uit alle bijdragen aan de bundel. Nog wel uit de interessante tekst van de Nijmeegse projectgroep die zich op 'kwalificatie' concentreert en een verhelderend onderscheid aanbrengt tussen kwalificatie *voor* de arbeider en *voor* het management.

De relatie met het onderwijs is dan nog weinig expliciet aan de orde gesteld; dat moet kennelijk vooral in de overige bijdragen gebeuren, denkt de lezer die tot hier is gevorderd. Wie de auteurs enigszins kent weet zo ongeveer welk onderwerp kan worden verwacht: schooltheorie (Bergenhenegouwen), werkende jongeren (Geurts), schoolbezoek en leerplicht (Veld), reproductietheorie (Tillekens/Bilkes) en Zuid-Limburg (Geelen). De nieuws waarde, ideeënrijkdom en empirische basis van deze bijdragen varieert nogal, evenals de helderheid van opzet en de leesbaarheid. Bepaald veel moeite had ik met het ontdekken en vasthouden van de 'rode draad' van het thema, onderwijs, kwalificatie en arbeidsmarkt, in elk van deze bijdragen en gezamenlijk. Dat geldt ook een beetje voor de beide (vertaalde) buitenlandse bijdragen: die van Finn komt de enigszins met het werk van Willis c.s. vertrouwde lezer nu toch wat gedateerd voor. Voor Baethges tekst geldt dat minder: die is vrij pittig, maar bevat een van de weinige rapportages van verricht empirisch onderzoek in dit boekje, met daarbij een waardevolle poging te komen tot een theoretisch concept van beroepsgerichte socialisatie en verdient daarom aandacht.

Mijn indruk van de bundel als geheel: een vrij rommelig boekje, met zowel naar thema als naar kwaliteit zeer uiteenlopende bijdragen. Misschien is dat onvermijdelijk bij congresbundels, maar dan rijst voor mij toch de vraag of uitgave in deze vorm zo nodig moet en een alternatief niet zou moeten overwogen (bijvoorbeeld een themanummer van een van de tijdschriften?). Bovendien moet ik zeggen dat de redactionele bijdrage mij tegenvalt: de inleiding bevat een magere opsomming van enkele benaderingen van de relatie onderwijs-arbeidsmarkt en een summier overzicht van enkele ontwikkelingen in de onderwijssociologie. Geen enkele poging om in een voor- of nawoord de zaken samen te vatten en ons de beloofde nieuwe oriëntering of althans de 'aanzet' daartoe te schetsen dan wel te laten zien hoe diep de gesignaleerde kloof tussen theorie en empirie eigenlijk is. Van een vijf mens sterk collectief mag dat worden verwacht, vind ik (zeker als iedereen, inclusief de vertalers, zich uitgebreid laat afficheren in een drie pagina's lang 'over de auteurs'!). De al vermelde schaarste aan empirisch onderzoek was tevoren bekend, maar roept mijns inziens des te meer om perspectieven voor onderzoek; ook hier lag een taak voor de redactie, lijkt mij. Het gevolg is dat nu het gebrek aan samenhang tussen de afzonderlijke bijdragen hinderlijk is, want het wordt nergens gecompenseerd. Bovendien is de bundel zwaar gedateerd: niet alleen doordat de economische situatie in ons land (werkloosheid bijvoorbeeld) diverse bijdragen wellicht wat anders zou hebben doen uitvallen (dat valt moeilijk te voorzien), maar ook omdat tussen de conferentie en het verschijnen van deze bundel zo'n kleine twee jaar ligt en dat is veel te lang zoals elke redactie weet en ook elke uitgever dient te weten en waaraan wél wat te doen is.

Overigens zou ik het bij dit soort conferentieverslagen een goede gewoonte vinden als op een of andere wijze de niet-opgenomen inleidingen/auteurs worden vermeld en een redactionele verantwoording van de selectie wordt opgenomen.

Anton Wesselingh

Luc. Overmand: **Prostitutie in woonbuurten**, Amsterdam, Mr. A. de Graafstichting, 1982, 128 blz.

Prostitutie in woonbuurten is een verslag van een onderzoek naar conflicten tussen buurtbewoners en prostitués en seksexploatanten in buurten, waar veel prostitutie plaatsvindt in 5 Nederlandse gemeenten. De gemeenten, die als voorbeeld zijn gekozen zijn Arnhem, Den Haag, Rotterdam, Utrecht en Tilburg. Het doel is een beschrijving te geven van het soort conflicten dat ontstaat en van de rol, die buurtbewoners, prostitutie-wereld, politie en gemeente daarin spelen. Op basis van analyse van de vijf situaties worden tenslotte aanbevelingen gedaan aan met name overheid en politie.

Het blijkt, dat buurtbewoners in het algemeen bestaande prostitutiebedrijven wel accepteren – alleen met tippelen houdt men altijd moeite –, maar dat het protest oproept als de prostitutie zich uitbreidt of zich in een buurt vestigt, waar dat nog niet voorkwam. Een deel van de buurtbewoners wil dat de overheid alle prostitutie uitroeit op morele gronden, de anderen willen proberen met het bedrijf in hun buurt in vrede te leven. Dat laatste wordt ook door de A. de Graafstichting gepropageerd. Factoren, die op verschillende niveaus een oplossing van de problemen tegenhouden, zijn de taboesfeer, die prostitutie omgeeft en het ontbreken van een duidelijk lange-termijnbeleid. Door die taboesfeer is er bijvoorbeeld nauwelijks overleg met prostitués en seksexploatanten bij het nemen van maatregelen: in het onderzoek bleek dat alleen in Arnhem het geval te zijn. Beleid-maken wordt ook bemoeilijkt door de taboes en natuurlijk ook

door de onwettigheid van bijvoorbeeld bordelen (Prostitutie is in Nederland niet verboden, dat anderen van de verdiensten van prostitueés leven wel).

In het algemeen is prostitutie slechts één van de problemen, waar de onderzochte buurten mee kampen: verkeersproblemen, verkrotting, cityvorming, grote mobiliteit en een hoog percentage immigranten behoren er ook toe. De buurtbewoners voelen zich in het algemeen achtergesteld: als hun klachten over prostitutie niet naar wens behandeld worden, bevestigt dat de gevoelens van in de steek gelaten zijn weer eens. De politie kan weinig doen zonder een concreet beleid van de gemeente en de gemeente zoekt teveel naar ad hoc oplossingen. Voor een eventuele diepergaande studie naar problemen in een rosse buurt wordt duidelijk, dat de klachten over het prostitutiebedrijf niet los gezien – en dus ook niet los onderzocht – kunnen worden van de andere problemen in oudere binnenstadbuurten.

A. Huitzing

Léon Deben en Johannes van der Weiden (red.): **Sociologie en gebouwde omgeving**, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982, 200 blz.

De vakgroep Sociologie en Gebouwde Omgeving van de Universiteit van Amsterdam heeft van de nood een deugd gemaakt door, in de periode dat zij de leiding van een hooggeleerde moest ontberen, een aantal prominente buitenlandse sociologen gastvrijheid te verlenen. Buitenlanders, omdat Nederlandse sociologen werkzaam op het terrein van bouwen en wonen lijden aan een minderwaardigheidscomplex: zij zouden zich zozeer hebben ingegraven in beleidsggericht onderzoek, dat hun werk theoriearm is geworden. De in de Gestructureerde Samenwerking georganiseerde onderzoekers hebben zelfs een aparte themagroep in het leven geroepen om na te gaan of deze veronderstelling terecht is, en zo ja, wat er aan deze scheefgegroeide situatie te doen valt. De redacteurs zijn van mening dat de studies in deze deeldiscipline door hun geringe theoretische en reflexieve karakter de band met de sociologie wel heel dun gemaakt hebben. Vandaar dat zij met dit boek willen aanduiden, hoe algemeen sociologische benaderingen in verband kunnen worden gebracht met concrete problemen op het terrein van de gebouwde omgeving. Dit wordt gedemonstreerd aan de hand van vier bijdragen, die elk beschouwd worden als typerend te zijn zowel voor het werk van de gasthoogleraren als wel voor een bepaalde benadering in de sociologie. Na te hebben aangestipt welke stromingen c.q. scholen voor de sociologie van de gebouwde omgeving van belang zijn geweest, worden de auteurs van de bijdragen 'geplaatst'. Het valt op, dat zij allen beschouwd worden als vertegenwoordigers van wat wordt aangeduid als de sociologie-in-engere zin (te onderscheiden van b.v. de sociografische en etnografische tradities). Zo komen aan bod een sociaal-ecologische benadering (Herlyn), een figuratie-sociologische (Gleichmann), een structuralistisch-marxistische (Pickvance) en een sort rest-categorie: de kritisch-analytische benadering (Gans). Afhankelijk van de te hanteren criteria zouden in principe echter nog tal van sociologische benaderingen te onderscheiden zijn. Die afweging wordt door Deben en van der Weiden in het boek niet gemaakt. Zij gaan uit van een gegeven aantal auteurs (de gasthoogleraren) en trachten deze vervolgens te plaatsen in een benadering. Uit de boot vallen zo bijvoorbeeld een ruiltheoretische, een symbolisch-interactionistische of systeemtheoretische benadering.

Didactisch is de opzet van de redacteurs om eerst de auteurs aan het woord te laten om vervolgens in te gaan op de verschillen tussen de gepresenteerde benaderingen.

Het meest vertrouwd zullen de in de gebouwde omgeving geïnteresseerde sociologen zijn met de sociaal-ecologische benadering, die door het werk van de sociologen van de Chicago-school zo lang toonaangevend is geweest. In de sociaal-ecologische bijdrage wordt door Umfert Herlyn getracht na te gaan welke sporen de ontwikkeling van de in de dertiger jaren gestichte Volkswagenstad Wolfsburg heeft achtergelaten op de levensloop van de mensen. De bijdrage is meer een verantwoording van de gekozen methoden (biografische methode en panelstudy) dan een onderzoeksverslag. Model voor de figuratie-sociologische, door de redacteurs als lange-termijn-perspectief aangeduide, benadering staat Peter Gleichmanns bijdrage. Hoewel, Gleichmann wordt door zijn redacteurs geïntroduceerd als een kritische, nogal onafhankelijke vertegenwoordiger van Elias' civilisatietheorie. In de woorden van de redacteurs is deze theorie te typeren als 'een ontwikkelingsperspectief op lange termijn gekenmerkt door veel aandacht voor processen en historische ontwikkelingen, oog voor de toenemende complexiteit van de afhankelijkheden en machtsverhoudingen tussen mensen en, in samenhang daarmee, de ontwikkelingen in sociale dwang en zelfbeheersing'. Op deze wijze beschrijft Gleichmann de veranderingen, die zich op lange termijn hebben voorgedaan in het beheer van woonhuizen en in de relaties tussen huiseigenaren en huurders. Gleichmann geeft een voorbeeldige beschrijving van het proces van structurele differentiatie: hoe intermediairs als woninginspecteurs, gemeentelijke diensten en woningbouwcorporaties zich tussen de eigenaar en de huurders voegen. Aldus ontstaat een nieuwe 'figuratie'; een ander patroon van verhoudingen tussen de sociale actoren. Volgens Gleichmann gaat dit proces dan samen met steeds preciezere bepalingen, die gaan gelden voor huurders- en verhuurdersgedrag (Verhäuslichung).

Pickvance is ook kritisch ten opzichte van de maatschappij-critici die hij voorhoudt: 'marxistische analyse moet op precies dezelfde manier bekritiseerd worden als andere benaderingen...'. Hij neemt het door Castells' (in *La question urbaine*) aangedragen marxistisch perspectief dan ook niet zonder meer over. Zijn studie is een kritisch commentaar bij het onderzoek naar de stedelijke sociale bewegingen in Frankrijk. Pickvance stelt dat te veel is verwacht van de stedelijke bewegingen (denk aan actiegroepen in oude wijken) en dat te weinig aandacht is gegeven aan de effecten van de acties van de (lokale) overheid. Ik duid de kritisch-analytische benadering als restcategorie aan, omdat de redacteurs kritisch-analytisch bij gebrek aan beter nog het minst ongeschikte etiket achten voor het werk van Herbert Gans. De aanduiding kritisch-analytisch kan mogelijk misverstanden oproepen. Voor alle zekerheid: Gans is géén maatschappijcriticus in de betekenis van marxist en is ook géén analyticus in de betekenis van iemand die zich niet op ervaringskennis baseert. Zijn kritische analyses van de Amerikaanse samenleving berusten op empirisch onderzoek, gebruik makend van zowel het survey als de participerende observatie. Zou men zijn werk moeten indelen bij een naar verklaringswijze te onderscheiden stroming dan kan men hem zowel als functionalist (men leze zijn navrante functionele analyse van de armoede) als interpretatief socioloog beschouwen. Het door hem ontwikkelde begrip 'effectieve omgeving' biedt daartoe zeker aanknopingspunten.

Deben en van der Weiden herkennen de functionalistische trekken in het werk van Gans, spreken echter niet over de interpretatieve. Wel wijzen zij op de elementen van zogenaamde 'coalitietheorieën', zoals die in zijn bijdrage over de toekomst van de Amerikaanse stad naar voren komen. Zo wijst Gans op het monsterverbond van belangen van politici, het militaire apparaat en industriëlen uit het zuiden, die de belangrijkste factor is voor de verklaring voor de ondergang van de oude steden in het noordoosten (als New York en Philadelphia) en voor de opkomst van nieuwe steden (als Dalles

en Houston).

Het indelen van het werk van sociologen in een bepaalde benadering is een arbitrale gelegenheid. Als men al een methodologisch verantwoorde indeling naar benaderingen heeft bedacht, dan blijft de kans op geforceerde etikettenplakkerij aanwezig. Zo geeft Gleichmann in dit boek een beschrijving van het proces van structurele differentiatie van de instituties huiseigenaar en huurder, die een functionalist bijvoorbeeld niet zou hebben misstaan.

De vraag, welke van deze benaderingen nu de voorkeur verdient in een sociologie, die zich met de gebouwde omgeving wil bezighouden, is na lezing van de verschillende bijdragen niet eenduidig te beantwoorden. Daartoe laten de redacteuren zich ook niet verleiden. Maar ook als het gaat om de mogelijkheid theorie en onderzoek te integreren teneinde concrete problemen op het terrein van bouwen en wonen te kunnen bestuderen (doelstelling van dit boek) geven Deben en van der Weiden alle auteurs evenveel eer: 'Gleichmann, Pickvance, Herlyn en Gans tonen, elk op hun eigen wijze, dat het zeer goed mogelijk is een verbinding tussen theorie en in deze zin (vanuit een algemene sociologische zienswijze - W.B.) te leggen'. (p. 161). Wie het antwoord wil op de enig ware benadering in de sociologie wordt teleurgesteld. De aardige achtergrondinformatie, die over de auteurs wordt gegeven, relativeert zo een verwachting: er blijkt een duidelijke relatie tussen de sociaal-culturele achtergrond, de persoonlijkheid van de heren en hun voorkeur voor een bepaalde wijze van sociologie-beoefening.

W. Blauw